

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347+34.096

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.1/01>

Губарєв С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Лов'як О.О.

Філія Державної установи «Центр пробації» у м. Києві та Київській області

НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК НАСЛІДОК СИСТЕМНОГО ЗБОЮ У ПРИЙНЯТТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Предметом дослідження наукової статті є несправедливість як наслідок ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення в цивільному процесі. Результати проведеного дослідження показали, що несправедливість як наслідок ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення в цивільному процесі у деякій мірі, свідчить про наявність негативної концепції (антиподу) справедливості, проявом якої є власне несправедливість, поняття якої не закріплено законодавчо. Власний життєвий досвід авторів, при спілкуванні із рідними, друзями, колегами, дозволив прийти до висновку, що зі словом «несправедливість» у співрозмовників асоціювалися: обман, злочин, нерівність, влада, зрада, зло, жорстокість, олігархи, суд, поліція, нерозуміння, беззаконня, насилля, реальність, підлість, беззахисність, закон, держава, політика, упередженість, суб'єктивність, помста, ворожнеча, байдужість, шахрайство, нечесність, війна, агресія, покарання, в'язниця.

Зроблено припущення про те, що у деякій мірі, слід говорити про негативну концепцію справедливості, проявом якої є власне несправедливість, поняття якої не закріплено законодавчо. Деякі інші позиції можемо віднайти у позиціях судової практики. Зокрема, практика Європейського суду щодо України знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду та справедливого судового розгляду. З'ясовано, що окремі концептуальні підходи дослідження такої категорії як «несправедливість» у контексті цивільного судочинства, а саме при ухваленні незаконного і необґрунтованого судового рішення дозволяють подати на розсуд наукової спільноти власне теоретичне визначення несправедливості як наслідку системного збою у прийнятті судового рішення в цивільному процесі, під яким слід розуміти результат негативного концептуального підходу діяльності суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи.

Аргументовано тезу про те, що визначальність несправедливості як наслідку ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення в цивільному процесі буде тоді, коли цю категорію пропустити через призму: юридичної діяльності, зокрема, нормотворчої; юридичної практики; правової аргументації, що може стати фундаментом для розробки найбільш перспективних напрямів розвитку вітчизняного процесуального законодавства загалом та удосконалення процесуальної доктрини в цілому.

Ключові слова: цивільне судочинство, несправедливість, справедливість, суд, судові рішення, цивільно-процесуальний статус.

Постановка проблеми. Відповідно до змісту ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного

захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства,

яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі [1].

На противагу «справедливості» як вагомій засаді цивільного судочинства, розумінню категорії «несправедливість», нажаль, не приділено належної уваги вченими у галузі цивільного процесуального права. Науковий світ та законодавець, ніби умисно, оминає увагою цю категорію, оскільки вважає, що це зайвий елемент нормального розвитку суспільства та правової системи в цілому. Ми переконані у тому, що існує певна необхідність прямого звернення до категорії «несправедливість», яка є оціночним поняттям та ґрунтується на етико-моральних нормах.

Слушно є думка про те, що у нерозривному зв'язку з метою цивільного процесу, перебуває мета реалізації учасниками цивільних процесуальних відносин свого процесуального статусу із комплексом процесуальних прав і обов'язків та надання їм офіційного характеру шляхом закріплення їх у правових нормах. Не завжди рішення суду може задовольнити вимоги сторін, завжди хтось «програє справу», а відтак, зародження несправедливості є неминучим. У свій час відомий український науковець-цивіліст Бірюков І.А. слушно зазначив, що рішення суду, на переконання законодавця, буде справедливим лише тоді, коли відповідатиме вимогам правомірності та матеріальної правди [2, с. 94]. Таким чином, беззаперечну наукову цікавість викликає розуміння несправедливості у контексті цивільного судочинства. Опрацювання з наукової позиції цієї категорії дозволить глибше визначити принцип справедливості, застосувавши, при цьому, висновки від протилежного, з метою усунення можливих колізій у розумінні принципів (засад) цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми присвячені роботи фахівців різних галузей знань. Зокрема, у сфері адміністративного судочинства: О.М. Капля [3], О.В. Кузменко [4], Ю.Л. Шереніна [5], О.М. Михайлова [6], О.В. Джабурія [7]. У сфері цивільного судочинства: В.І. Бобрик, О.Г. Братель [8], С.С. Бичкова, Г.В. Чурпіта, М.М. Ясинок [9].

Мета статті. Визначити теоретико-правове розуміння категорії «несправедливість» у контексті цивільного судочинства. **Методологія.** Дослідження базується на гіпотетико-дедуктивному методі, що дозволило створити систему дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез із виведенням висновків імовірнісного характеру щодо такої категорії як несправедливість. Такий характер

висновку пов'язаний ще й з тим, що у формуванні гіпотези брала участь і здогад, і інтуїція, і уява, і індуктивне узагальнення, не кажучи вже про досвід, кваліфікацію та талант молодих вчених.

Результати проведеного дослідження показали, що несправедливість як наслідок ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення в цивільному процесі у деякій мірі, свідчить про наявність негативної концепції (антиподу) справедливості, проявом якої є власне несправедливість, поняття якої не закріплено законодавчо. Дещо інші позиції можемо віднайти у позиціях судової практики. Зокрема, практика Європейського суду щодо України знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду та справедливого судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Неспростовною є думка про те, що кожна особа у своєму житті зіштовхувалася із несправедливістю. Буває, що іноді нам лише здається, ніби інші несправедливі до нас. Все ж деколи з нами справді поводяться несправедливо. Несправедливість завдає нам емоційних ран і навіть може вплинути на наші стосунки з оточуючими. Як сказано у Святому Письмі: «Несправедливість – це порушення норм справедливості. А хто має право встановлювати норми справедливості для людей? Тільки наш праведний і незмінний Творець. Бог каже, що ходити «устанами життя», тобто дотримуватись праведних норм, означає «не чинити кривди» (Єзекіїля 33:15) [10]. Біблія запевняє нас: «Після ваших недовгих страждань Бог усієї незаслуженої доброти... довершить ваше навчання, зміцнить вас, зробить вас сильними» (1 Петра 5:10) [10].

У цьому контексті, доречно зазначав Арістотель: «Справедливим є той, хто слухається законів в їх повному обсязі, а той, хто не дотримується деяких з них або окремих їх частин, є несправедливим [11, с. 277]. Гегель зауважував про те, що справедливість, як і істина, відсутня, коли все розглядається з суб'єктивної точки зору – наступає сваволя. Вся справа в справедливості, іншими словами, в розумі, в тому, щоб свобода набула своє наявне буття, а не в тому, щоб проявляти співчуття, розуміння [12, с. 413].

Етимологічні підходи до розуміння категорії «несправедливість» стосуються наступних позицій:

- Несправедливий – той, що діє, порушуючи справедливість, не відзначається справедливістю;
- Несправедливий – який суперечить справедливості, не виражає її;
- Несправедливий – який не відповідає дійсності; неправильний;

– Несправедливий – який ґрунтується на неправильному, необ’єктивному ставленні до кого-, чого-небудь, який суперечить справедливості [13, с. 388].

Власний життєвий досвід авторів, при спілкуванні із рідними, друзями, колегами, дозволив прийти до висновку, що зі словом «несправедливість» у співрозмовників асоціювалися: обман, злочин, нерівність, влада, зрада, зло, жорстокість, олігархи, суд, поліція, нерозуміння, беззаконня, насилля, реальність, підлість, беззахисність, закон, держава, політика, упередженість, суб’єктивність, помста, ворожнеча, байдужість, шахрайство, нечесність, війна, агресія, покарання, в’язниця.

Таким чином, можемо у деякій мірі, говорити про негативну концепцію справедливості, про явом якої є власне несправедливість, поняття якої не закріплено законодавчо. Дещо інші позиції можемо віднайти у позиціях судової практики. Зокрема, практика Європейського суду щодо України знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду та справедливого судового розгляду.

Так, у справі *«Трегубенко проти України»* заявник скаржився, що остаточне і обов’язкове судові рішення, винесене на його користь, було скасовано в порядку нагляду, а також що судові провадження в його справі було **несправедливим**. (*курсив наш*). Термін «несправедливість» фігурує у справах *«Науменко проти України»*, *«Полтораченко проти України»* та *«Тімотієвич проти України»*. Суд визнав, що у згаданих справах, в яких мали місце скасування рішень, які набули статусу остаточних та мали обов’язковий характер, було порушено статтю 6 § 1 Конвенції [14].

Аналіз цих справ доводить наявність у практиці ЄСПЛ такого процесуального документу як «скарга на несправедливий судовий розгляд», що полягає у запереченні результату судового розгляду справи та тверджень щодо помилок стосовно фактів та права. Аналогічний вимір сутєвості порушень застосовує Європейський суд з прав людини, який у своїх рішеннях демонструє виражений підхід до оцінки характеру допущених порушень належної процедури з точки зору їх можливого впливу на загальну справедливість судового розгляду. Метод «оцінки справедливості процесу в цілому» не передбачає дослідження правомірності будь-якої окремої процесуальної дії у відриві від інших етапів процесу. По суті, ЄСПЛ у своїх рішеннях акцентує увагу на необхідності з’ясувати, «чи перетворили допущені

порушення (в контексті конкретних обставин справи) судовий розгляд у цілому на несправедливий». При цьому, як свідчить практика ЄСПЛ, навіть виявлення судом серйозних (чи вагомих), на його думку, порушень права на справедливий судовий розгляд, допущених національними судами, не завжди тягне загальну оцінку проведеного судового розгляду та ухваленого підсумкового рішення як несправедливого [15].

Із аналізу норм цивільно-процесуального законодавства випливають позиції стосовно того, що рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з’ясованих обставин в цивільній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи. Судове рішення має відповідати завданням цивільного судочинства, визначеними ЦПК України [1]. Будь яка невідповідність зазначеному призводить до несправедливого судового рішення.

З викладеного випливає, що правосуддя хоча й має творитись законом, а не суддею. Якщо правосуддя здійснюється тільки на підставі закону, то рішення з того чи іншого спору було б єдиним, точно визначеним і зовсім не залежним від судді, а такий стан справ можна назвати «механічним правосуддям». У той же час статті 80, 89 ЦПК України закріплюють положення, які не перетворюють цивільне судочинство на механічне правосуддя, оскільки оперують таким поняттям як «внутрішнє переконання» [1].

При цьому результатом пізнання, яке здійснюється в процесі судового розгляду справи, є формування внутрішнього переконання, яке є таким станом свідомості судді, коли він вважає зібрані у справі докази достатніми для вирішення питання про наявність або відсутність фактів, що входять до предмета доказування, упевнений у правильності свого висновку і готовий до практичних дій згідно з одержаними знаннями.

Слушними є наукові позиції Басая О.В., Кошинця В.В. стосовно того, що процес формування суддівського переконання необхідно досліджувати у двох аспектах: в гносеологічному і психологічному [16, с. 12–16].

Вищезазначені науковці пропонують у гносеологічному аспекті процес формування суддівського переконання розглядати в системі «незна-

ння – знання», від імовірного знання – до знання істинного й достовірного, отриманого в результаті дослідження сукупності доказів. У психологічному аспекті суттєвим для процесу формування суддівського переконання є переростання сумніву (як наслідок імовірних знань) у переконаність, що характеризує достовірність отриманих знань і готовність діяти відповідно до них.

Таким чином, позиції внутрішнього переконання судді хоча і є стримуючим важелем від механічного правосуддя, але і не виключає можливості прийняття або ухвалення несправедливих процесуальних рішень.

Виключення внутрішнього переконання як підстави несправедливих процесуальних рішень в цивільному судочинстві доцільно реалізовувати через призму переконань судді у відношенні до конкретного виду правовідносин. Знову ж таки, Басай О.В., Кошинень В.В. слушно пропонують такі етапи формування переконання судді:

а) попереднє вивчення матеріалів справи з метою вирішення питання провідкриття провадження;

б) планування судового розгляду;

в) дослідження доказів у судовому засіданні, у тому числі з використанням практики ЄСПЛ щодо їх належності, допустимості, достовірності та достатності;

г) судові дебати і порівняння своїх оцінок з оцінками сторін;

д) остаточне формування внутрішнього переконання судді в нарадчій кімнаті при ухваленні рішення [16, с. 12–16].

Таким чином, при цьому, процес формування цивільно-процесуального рішення має бути спрямованим на режим «найбільшого сприяння» особі у взаєминах з іншими суб'єктами цивільного процесу.

Процес формування та реалізації цього рішення є тісно пов'язаним із регламентацією правового становища інших суб'єктів цивільного процесу, які вчиняють процесуальні дії. Така регламентація повинна відбуватися з позиції пріоритету прав і законних інтересів громадянина (особи), що включає в себе забезпечення реальної можливості безперешкодного використання наданих процесуальних прав і виконання обов'язків учасником цивільного процесу, а також в усуненні можливих перешкод для такої діяльності.

Таким чином, окремі концептуальні підходи дослідження такої категорії як «несправедливість» у контексті цивільного судочинства, а саме при ухваленні незаконного і необґрунтованого судового рішення надають нам можливість подати на розсуд наукової спільноти власне визначення.

Несправедливість як наслідок системного збою у прийнятті судового рішення в цивільному процесі – це результат негативного концептуального підходу діяльності суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи.

За результатами аналізу інших законодавчих положень цивільного процесуального законодавства можемо сформулювати *основні принципи несправедливості*:

а) принцип дисбалансу – один із головних елементів визначення та розуміння несправедливості. При цьому несправедливість розуміється як неможливість поновлення порушеного балансу, тобто поновлення правди або встановлення об'єктивної істини;

б) принцип недотримання процесуальних та матеріальних норм;

в) принцип нерівності. Передбачає, що несправедливість – порушення рівності прав і можливостей;

г) принцип суб'єктивності розуміння. Констатує, що оцінки щодо несправедливості завжди суб'єктивні.

Звичайно ж ми допускаємо, що однозначності тлумачення, використання та сприйняття досліджуваної категорії у межах наукової статті досягнути неможливо, але визначальним є висновок про те, що між законодавчою та науково-теоретичною моделями категорії «несправедливість» є відмінності.

Вони формувалися у різні періоди часу за вольовими рішеннями різних суб'єктів, можливо, й без попереднього взаємоузгодження.

Найбільш ґрунтовним дослідження несправедливості як наслідку ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення в цивільному процесі буде тоді, коли цю категорію пропустити через призму:

– юридичної діяльності, зокрема, нормотворчої. Вдало зазначає С.Д. Гусарев, що науковці не завжди приділяють достатньо уваги цьому питанню, що призводить до алогізмів у правових текстах, а відповідно – до колізій, непорозумінь, конфліктних ситуацій, гальмування процесів дослідження права [17].

– юридичної практики. М.І. Кагадій зазначає, що юридична практика – це узагальнена діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та професійних юристів як суб'єктів права по напрацюванню правового досвіду та виробленню універсальних рішень щодо узагальнення як самої юридичної практичної діяльності, так і її результатів із метою удосконалення законодавства та практики його реалізації [18].

– правової аргументації. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. зазначають, що у будь-якій правовій аргументації (але передусім – у науково-правознавчій) вихідною, ключовою є *аргументація* праворозуміння [19]. Подібної позиції дотримуються ряд інших науковців [20; 21, с. 29–33]. Такі підходи дозволять концептуально розширити категорію «несправедливість» в цивільному процесуальному праві.

Отже, визначальність несправедливості як наслідку ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення в цивільному процесі буде тоді, коли цю категорію пропустити через призму:

юридичної діяльності, зокрема, нормотворчої; юридичної практики; правової аргументації, що може стати фундаментом для розробки найбільш перспективних напрямів розвитку вітчизняного процесуального законодавства загалом та удосконалення процесуальної доктрини в цілому.

Подальшими науковими розвідками у цій сфері можуть бути:

– можливості виникнення та реалізації дисциплінарної відповідальності суддівського корпусу у контексті прийняття несправедливих процесуальних рішень при вирішенні справ цивільного судочинства.

Список літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
2. Бірюков І. А. Справедливість та її місце у цивільному процесі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2010. С. 93–98.
3. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Капля Олександр Миколайович ; ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіон. акад. упр. персоналом». Київ, 2018. 35 с.
4. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права [Текст] : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 Теорія управління, адміністративне право і процес, фінансове право. / О. В. Кузьменко. Київ : Б. в., 2006. 32 с.
5. Шеренін Ю. Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ю. Л. Шеренін; кер. роботи С. В. Ківалов ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 22 с.
6. Михайлов О. М. Правовий статус інших учасників адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Михайлов; кер. роботи С. В. Ківалов ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 22 с.
7. Джабурія О. В. Компетенція адміністративних судів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Джабурія; кер. роботи С. В. Ківалов ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 22 с.
8. Братель О. Г. Темпоральні властивості процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 5–10.
9. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 36 с.
10. Як зносити несправедливість. Біблія URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html> – з екрану.
11. Аристотель. Сочинения в 4-х т. Т. 1. М. : Мысль, 1976. 550 с.
12. Гегель Г. В. Философия права / пер. с нем.: ред. и сост. Д. А. Каримов и В. С. Нерсисянц. М. : Мысль, 1990. 524 с.
13. Несправедливий. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. С. 388.
14. Коваль І. Право на справедливий суд: практика європейського суду з прав людини щодо України. URL: <https://minjust.gov.ua/> – з екрану.
15. Желтобрюх І. Л. Окрема думка. Постанова ВСУ у справі №804/1831/18 (адміністративне провадження №К/9901/67330/18) від 13 лютого 2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> – з екрану.
16. Басай О. В., Кошинець В. В. Вплив практики європейського суду з прав людини на формування внутрішнього переконання судді при розгляді адміністративних справ. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 12–16.
17. Гусарєв С. Д. Характеристика поняття та основних принципів юридичної практичної діяльності. *Наукові записки*. Том 38. *Юридичні науки*. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8042/Husariev_Kharakterystyka_poniattia.pdf – з екрану.
18. Кагадій М. І. Юридична практика в правовій системі України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2005. 240 с.

19. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник національної академії правових наук України*. 2016. № 2(85). С. 16.

20. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

21. Тихомиров Д. О. Законодавчі дефініції безпеки: загальнотеоретичні аспекти. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*. 2018. № 4(6). С. 29–33.

Hubariev S.V., Loviak O.O. INJUSTICE AS A CONSEQUENCE OF SYSTEMIC FAILURE IN THE ADMISSION OF JUDICIAL DECISIONS IN A CIVIL PROCEEDING

The subject of research of the scientific article is injustice as a consequence of the adoption of an illegal and unfounded court decision in a civil process. The results of the conducted research showed that injustice as a consequence of the adoption of an illegal and unfounded court decision in a civil process, to some extent, indicates the existence of a negative concept (antipode) of justice, the manifestation of which is the actual injustice, the concept of which is not fixed by law. The authors' own life experience, when communicating with relatives, friends, and colleagues, allowed them to come to the conclusion that the interlocutors associated with the word «injustice»: deception, crime, inequality, power, betrayal, evil, cruelty, oligarchs, court, police, misunderstanding, lawlessness, violence, reality, meanness, defenselessness, law, state, politics, bias, subjectivity, revenge, enmity, indifference, fraud, dishonesty, war, aggression, punishment, prison.

An assumption is made that to some extent, we should talk about a negative concept of justice, the manifestation of which is injustice itself, the concept of which is not fixed by law. Somewhat different positions can be found in the positions of judicial practice. In particular, the practice of the European Court regarding Ukraine was reflected in cases concerning the right of access to court and a fair trial. It has been found that certain conceptual approaches to the study of such a category as «injustice» in the context of civil proceedings, namely in the adoption of an illegal and unfounded court decision, allow the scientific community to submit its own theoretical definition of injustice as a consequence of a systemic failure in the adoption of a court decision in civil proceedings, which should be understood as the result of a negative conceptual approach to the court's activity regarding consideration and resolution of a civil case.

The thesis is argued that the determination of injustice as a consequence of the adoption of an illegal and unfounded court decision in a civil process will be when this category is passed through the prism of: legal activity, in particular, rule-making; legal practice; legal argumentation, which can become the foundation for the development of the most promising directions for the development of domestic procedural legislation in general and the improvement of procedural doctrine as a whole.

Key words: civil justice, injustice, justice, court, court decision, civil procedural status.